

Een wandeling langs Haags-Indische letteren

De wandelroute begint op het Bankaplein, bij de halte van bus 22.

Opstappen op bus 22 richting Scheveningen Noorderstrand is mogelijk op Centraal Station. Naast het Centraal Station bevindt zich het Letterkundig Museum. Opstappen kan ook op het Spui (ter hoogte van de Lange Poten, halte Centrum), nabij de parkeergarages in het Centrum, bijvoorbeeld de garage onder het Plein.

Op Spui 68 bevindt zich de Openbare Bibliotheek, met op de begane grond een VVV-kantoor. Tegenover de Bibliotheek, achter de Nieuwe Kerk, bevindt zich het Rabbijn Maarsenplein, met veel Aziatische restaurants.

Op de hoek van het Plein, nabij het Mauritshuis ligt een belangrijk pand in het verhaal van Den Haag als Indische stad: het voormalig Ministerie van Koloniën. Tussen Mauritshuis en voormalig ministeriegebouw ligt de poort naar het Binnenhof.

**HAAGS
UIT
BURO**

Spui 68 (begane grond bibliotheek)
tot 6 juni: Hofweg 1
Toeristische informatie,
plattegronden, fiets- en wandelkaarten,
boeken over Den Haag, souvenirs,
VVV-Cadeaubon

**Rabbijn
Maarsen
plein**

A little
bite of
Chinatown

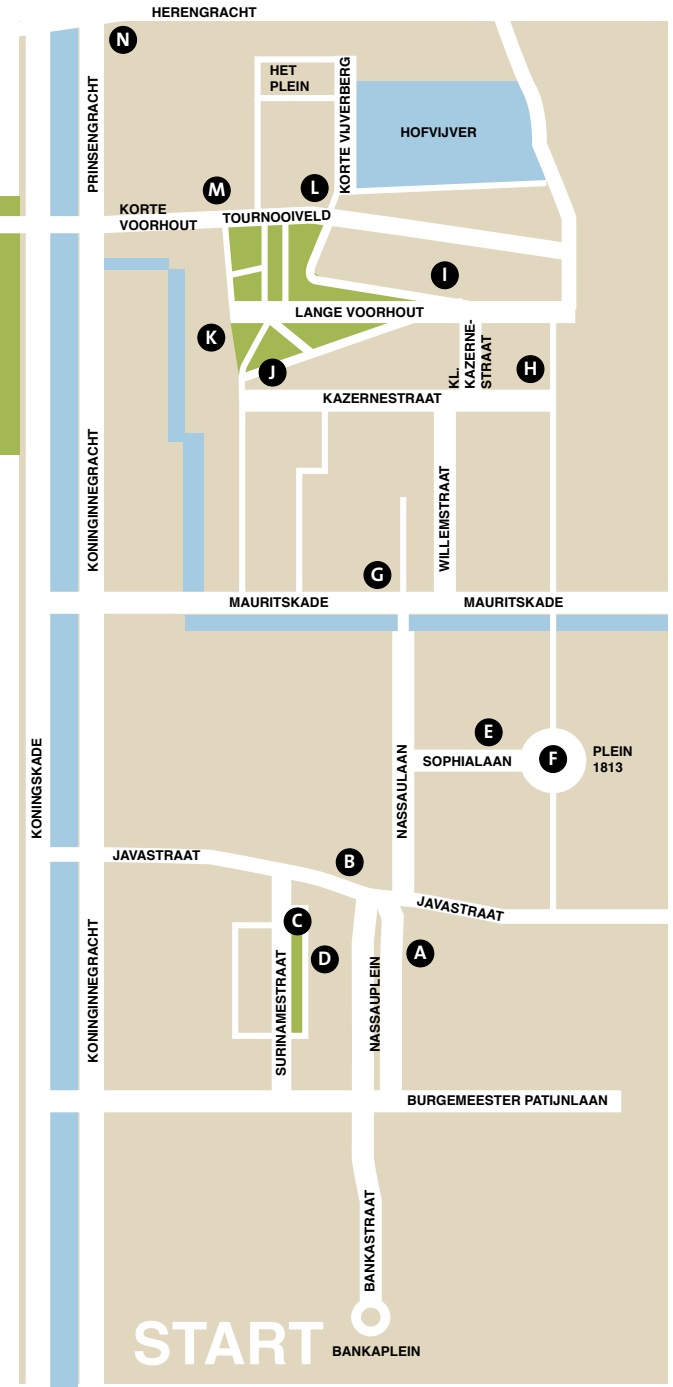
Achter de nieuwe kerk
www.rabbijnmaarsenplein.nl

VAN STOCKUM
BOEKVERKOPERS

**De Indische
Boekenspecialist**

Herengracht 60
2511 EJ Den Haag
Tel: 070-3028110

Start: Bankplein

Den Haag heeft altijd al aantrekkingskracht gehad op verlofgangers, oud-Indischgasten die definitief terugkeerden, en later de reparianten. Aanvankelijk vanwege de aanwezigheid van het **Ministerie van Koloniën** (m.n. voor de bestuursambtenaren), later evenzeer vanwege de aanwezigheid van een heel voorzieningennetwerk met sociëteiten, winkels, scholen, restaurants en belangenverenigingen. Eind negentiende eeuw werden ook nieuwe wijken gebouwd met als doelgroep: gegoede burgers met wat spaargeld, die terugkeerden uit de koloniën en hier van hun oude dag wilden genieten. Dat waren voornamelijk voormalig bestuursambtenaren, planters en oud-militairen. Vooral Duinoord en Statenkwartier, maar ook de Archipelbuurt werden dan ook bij deze groepen aangeprezen, soms al in Indië: ze zijn namelijk gebouwd boven de grens van het zand en het veen. Deze grens ligt ter hoogte van de Javastraat & Laan van Meerdervoort. Veen was vochtig, waardoor gevreesd werd voor malaria en andere ziekten. Op het zand was het droog, en de zee en duinen waren dichtbij.

We wandelen 'heuvel af' richting fontein, en dan verder de **Bankstraat** in, tot het einde. Steek de Burgemeester Patijnlaan over, en vervolg de route over het **Nassauplein**.

Op nummer 4 **A** woonde **Louis Couperus** (1863-1923) van 1878 tot 1884; dit was direct na de terugkomst van het gezin Couperus uit Batavia. In *Eline Vere* laat hij de hoofdrolspeel-

ster op dit Nassauplein wonen bij zus Betsy en zwager Henk van Raat.

In de zijstraten van het Nassauplein is de nieuwbouw van de afgelopen jaren zichtbaar: appartementsgebouwen aan het Burgemeester de Monchyplein, daar waar vroeger het exercitieterrein was van de Alexanderkazerne. Het ziet er nu uit zoals de nieuwe wijken er in de ogen van Couperus moeten hebben uitgezien: een beetje kaal en erg 'recht'. We wandelen het **Nassauplein** af, om vervolgens linksaf te slaan, de **Javastraat** in.

We passeren op de Javastraat, op nr 17, het Louis Couperus Museum **B**. In dit pand was in de jaren '60 Internationale Galerij Orez gevestigd die werd gefinancierd door voordrachtskunstenaar Albert Vogel jr (1924-1982). Vogel jr verwierf bekendheid met zijn literaire voorstelling 'Van en over Couperus'. In 1972 kocht hij het pand aan; in 1996 startte Caroline de Westenholz, de dochter van Vogel jr's vrouw, er het Louis Couperus Museum. Albert Vogel jr was zoon van voordrachtskunstenaar Albert Vogel sr (1874-1933), die ook werk van Couperus op het repertoire had. Vogel sr was getrouwd met de Indische Ellen Buwalda (Semarang 1890 - Den Haag 1985), die hij in 1915 tijdens een onderbreking van de tournee in Den Haag leerde kennen. Eén van hun kinderen is Ellen Vogel (in 1922 geboren in het Statenkwartier), de actrice die in de jaren '70 bekendheid zou krijgen als Constance van der Welcke, de hoofdpersoon uit Couperus' *Boeken der Kleine Zielen*, in de televisiebewerking van Yvonne Keuls.

We slaan linksaf de **Surinamestraat** in. Aan het begin van het grasveld **C** staat sinds 1963 een borstbeeld van Louis Couperus. Nummer 20 **D** was het ouderlijk huis van Louis Couperus: zijn vader heeft dit huis laten bouwen. Couperus schreef hier *Eline Vere*, en de Surinamestraat 42 maakt hij in *Boeken der kleine zielen* het huis van de familie Van Saetzma:

Louis Couperus in *De boeken der kleine zielen*, dl 2 (1902)

“Marietje van Saetzema stond aan het raam en keek in de straat. Zij keek de gehele straat in, omdat het huis, een hoekhuis, niet in de lengte der huizenreien stond, maar in de breedte, en de straat half afsloot, als een hofje van groote huizen. De straat strekte zich vrij lang uit en, ook aan haar andere einde, sloot een huis ze ten deele af, en maakte waarlijk van ze een hofje, van gegoede lui. De twee gevelrijen liepen weg met een gewilde grilligheid van schoorsteen, spitsjes van gegoten ijzer en puntdakjes van zink, windvlaggetjes van koper en balkonnetjes en erkers, alsof de architecten en aannemers eens artistiek hadden willen doen, en niet hadden willen trekken één lange, eentonige gevellijn.”

De Stichting Couperushuis Surinamestraat heeft geprobeerd het pand op nummer 20, of een deel ervan, te bemachtigen om er op de begane grond een museum in te richten, maar deze pogingen zijn inmiddels gestaakt.

Rudy Kousbroek in *De vrolijke wanhoop; Anathema's 8* (1993)

Het enige stadsdeel van Den Haag dat de dans tot dusver min of meer is ontsprongen is de laat negentiende-eeuwse Archipel, ook wel bekend als de Couperusbuurt. Het is Den Haag zoals ik het mij 't liefst herinner. Ik heb er lang genoeg gewoond om mijn ogen dicht te kunnen doen en het winterlicht te zien vallen over de bomen langs de Koninginnegracht, de geluiden te horen, de eerste trams in de ochtend, de misthoorn uit Scheveningen in de herfst. Ik zie mezelf lopen in de regen, met een rode tas waarin mijn lieve Siamese kater, naar de dierenarts in de Surinamestraat. Mijn kinderen zijn er groot geworden, ik zie mijn zoon uit het gezicht verdwijnen op zijn fiets, op weg naar school.

We wandelen vervolgens terug via de **Javastraat**, slaan linksaf de **Nassaulaan** in, en dan rechtsaf de **Sophialaan** op. Op nr 9 **E** woonde de oudere broer van Multatuli, Jan Douwes Dekker; Multatuli heeft er wel eens gelogeed. We wandelen door tot we aan de rand van **Plein 1813** staan.

Het Nationaal Monument (rijksmonument) **F** midden op het plein is opgericht ter herinnering aan de vrijmaking van Nederland van de Franse overheersing in 1813 en de daaropvolgende stichting van het Koninkrijk der Nederlanden. Het werd op 17 november 1869 onthuld.

Aan het plein woonden de zeer welgestelden. Zo hadden hier de schoonouders van Couperus, de ouders van Elisabeth Baud, hun woning; Couperus las in de tuin van het huis voor uit *Eline Vere*.

Schrijver P.A. Daum laat twee van zijn personages uit *Indische mensen in Holland* wonen aan dit plein; het zijn de welgestelde tegenhangers van de verarmde familie Roos.

P.A. Daum in: *Indische mensen in Holland* (1890)

(Mevrouw Louise van Velton, en haar stiefdochter Hortense zitten in een loge bij de opera. In de opera zijn veel oud-Indiëgasten; in de pauze vormen ze groepjes en praten over Indië.)

“Hortense strekte zwijgend een lange arm uit en sloot de deur. Ze geeuwde achter haar waaier en ook Louise had geweldig ’t land. Zij zag er keurig uit in ’t ponceau fluweel met parelgrijze kant gearneerd en een gezichtje om te strelen; haar diamanten schitterden oogverblindend. Ook Hortense was altijd keurig en smaakvol gekleed; het was bekend, dat zij prachtig woonden, schitterende equipage hielden, – kortom, dat ze rijk waren, rijk, schoon en elegant, en toch hielp ’t niet!

O, er kwamen hoogst fashionabele lieden in haar villa op ’t Plein 1813, doch zij behoorden niet tot de stand, welke Louise er had wens te zien. Zelfs vroeger, toen zij met haar vader te Brussel woonde, verkeerde zij in hoger kringen. Van Indische clubs wilde zij niets weten, en met oud-gasten liet zij zich zo weinig moge-

lijk in. Natuurlijk kon zij niet beletten, dat kennissen visities maakten, maar zij moedigde dat zo weinig mogelijk aan, en bracht slechts tegenbezoeken als ’t niet anders kon.”

We wandelen terug de **Sophialaan** in naar de **Nassaulaan**, slaan rechtsaf en zien aan het eind van de **Nassaulaan** de befaamde hoge brug uit *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan...*

Louis Couperus in *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan...* (1906)

(Takma was ambtenaar in Indië, het laatst lid van de Raad van Indie, en reeds jarenlang gepensioneerd en wonend in Den Haag.)

“Zo curieus, die twee oudjes; ze zagen elkaar haast iedere dag, want papa Takma was kras en hij ging nog dikwijls uit: altijd zijn loopje van de Mauritskade naar de Nassaulaan. De hoge brug ging hij kranig over.”

(Mw Dercksz wacht op hem)

“Hij kwam meestal iedere dag, en als hij niet kwam liepen tante Adèle of Elly aan, om het even te zeggen. Zij wachtte hem dus, in haar grote stoel. Zij zat bij het raam, en zag uit op de villa-tuinen van de Sofia-laan.”

Wij vervolgen de wandeling over het bruggetje, steken de straat over, en gaan een klein stukje linksaf de **Mauritskade** op. Op nummer 43 **G** staat het geboortehuis van Louis Couperus.

Hij schrijft er later, tijdens een kort verblijf in de stad, over:

Louis Couperus in *Ongebundeld werk*

(eds. H.T.M. van Vliet en J.B. Robert, 1996):

De veertien Haagse dagen zijn voorbij. Ik woonde in ‘Duinoord’ en nu zal iedereen van Duinoord het de op de Mauritskade geboren Hagenaar vergeven, dat hij beweert, in Duinoord wonende, even goed zich te kunnen voorstellen in Nijmegen of Arnhem te wonen. Neen, mij is Duinoord niet Den Haag; het Verversingskanaal had nooit dat groene, Venetiaanse luchtje van de dierbare gracht met de hoge brug, waarbij mijn wieg eens stond: een parfum, dat gij misschien ‘stankje’ noemt maar dat walmde om diezelfde wieg en mijn zuigeling-dromen omwalmde, zodat ik er geen kwaad van spreken kán, wat gij ook daast van moderne stadshygiëne...

De steen waarmee Couperus’ geboorte wordt herdacht is van Theo van Reijn (1884-1954). De zon staat voor Couperus’ hang naar het zuiden, de antilope verwijst naar de lichtvoetigheid van zijn arabesken, zijn impressies, en de pelikaan is het symbool voor het hartebloed waarmee hij zijn grote romans schreef, want de pelikaan is hét voorbeeld van opofferende (moeder)liefde. De gevelsteen is door burgemeester Patijn in 1930 onthuld, in aanwezigheid van de weduwe Elisabeth Couperus-Baud, op de geboortedag van Couperus: 10 juni.

We wandelen terug de **Mauritskade** op, parallel aan de **Sophialaan** die we zoëven zijn doorgewandeld. We slaan linksaf de **Willemstraat** in.

uit: P.A. Daum, *Indische mensen in Holland* (1890)

“Mevrouw Roos had gevolg gegeven aan de uitnodiging harer oude vriendin. Zij had haar een bezoek gebracht aan haar huis in de Willemstraat, en zij trof het goed, want juist die dag was er koempoelan besar van Indische dames bij mevrouw Van Stralen. Er waren oude kennissen en geheel vreemden, maar met wie zij spoedig heel eigen was: allen waren uit ’s lands dienst, levend van pensioen, bespaarde sommetjes, en een enkele zag haar inkomen vergroot door de ijver van een nog in kracht zijns levens zijnde man, die er min of meer lucratief, maar altijd hoogst fatsoenlijk ‘baantje bij’ – dus bij zijn pensioen – had weten machtig te worden.

Toen men veel en geweldig dooreengepraat had bij een glas limonade, dat men zich ‘onder elkaar’ niet geneerde ‘stroop’ te noemen, begonnen de onschuldige spelletjes, inderdaad niet hoog, maar waarbij men zich toch opwond en betrekkelijk nog heel wat winnen of verliezen kon. Eerst had mevrouw Roos gearzeld, maar toch deed ze mee. En terwijl vroeger in Indië meest altijd verloor, won ze nu en ging ze een beetje rijker naar huis dan ze gekomen was.”

We wandelen de straat uit, rechtsaf de **Kazernestraat** in.

Op de hoek Kazernestraat/Parkstraat **H** (links) was het redactiekantoor inclusief de drukkerij van *Het Vaderland*, de krant waar o.a. **Daum, Couperus, Du Perron, Helga Ruebsamen, Maria Dermoût** en **Margaretha Ferguson** voor hebben geschreven. Ook **Roy de Riemer** (1932-1994), voorzitter van Stichting Tong Tong van 1970 tot 1984, was verbonden aan *Het Vaderland*, op het laatst als adjunct-hoofdredacteur. Hij publiceerde kort voor zijn dood twee Indische dichtbundels (1993 en 1994).

In mei 1940 woonde **Caro van Eyck** (1915-1979) met haar toenmalige echtgenoot **Paul Steenberg** in de Kazernestraat. Caro van Eyck, die eigenlijk Gerarda Taytelbaum heette, is op 27 november 1915 in Batavia geboren. Vanaf 1928 woonde ze in het Statenkwartier, op de grens met Scheveningen. Haar Indische achtergrond kon zij goed gebruiken in de Couperusbewerkingen voor tv van Yvonne Keuls. Zo speelde ze tante Lot Ruyvenaer in *Boeken der kleine zielen*, de oude mevrouw Otilie Dercksz in *Van oude mensen, de dingen die voorbij gaan...*, en de Raden Ajoe Pangéran in *De stille kracht*.

We lopen weer terug de **Kazernestraat** in en slaan rechtsaf in de **Kleine Kazernestraat**; deze komt uit op het **Lange Voorhout**. Schuin links aan de overkant ligt Pulchri Studio **I**. Daar staat ook een beeld van Louis Couperus door Eduard Verkade.

De panden aan het Lange Voorhout dateren veelal uit de 18e eeuw, of zijn 19e of 20e-eeuws overgoten met een 18e-eeuws sausje. Het zijn vrijwel allemaal Gemeente- en Rijksmonumenten. Een goed voorbeeld hiervan is Hotel Des Indes **J** (schuin aan de overkant van Pulchri), dat oorspronkelijk dateert uit 1858. In 1881 werd het omgebouwd tot hotel. Couperus laat Constance van der Welcke in *Boeken der kleine zielen* haar intrek nemen in Des Indes, als ze na twintig jaar terug komt in Nederland. In het hotel kijkt ze terug op haar leven.

Louis Couperus in *De boeken der kleine zielen* (1901-1903):

De ijdelheid vloede haar in het bloed, was gekoesterd te Batavia en Buitenzorg, als gevierd heel jong dochtertje van den gouverneur-generaal, en streed nu in Den Haag vooral om toegang te hebben tot de salons van HETcôterietje. Het was heel moeilijk, al waren Bertha en zijzelve geprezeniseerd aan het Hof, al hadden haar ouders ook nog zoo veel relaties. Zij stuitte telkens op onwil van het coterietje, op grove onbeleefdheden, die zij slikken moest, maar zij had iets van den tact van papa en zij was door blijven strijden: zij had bij mevrouw die of die kaartjes gepousseerd in het oneindige, met een laagheid, waarover zij later gebloed had; zij had freule die of die lief gegroet en aangesproken in het oneindige, en nooit iets anders dan een snauw teruggekregen. Zij had gevonden, dat Den Haag niet meer Batavia was; dat al was men geweest het

hoogste te Batavia, men nog maar niet dadelijk binnentrad in dat heel hooge van Den Haag: het coterietje...

Als we **P.A. Daum** lezen, zien we de andere kant van het verhaal! Dit fragment gaat over de Haagse reactie op Indische verlofgangers, en is gesitueerd in de foyer van de opera.

Uit: **P.A. Daum**, *Indische mensen in Holland*, in: *Verzamelde romans II*; *In en uit 's lands dienst* (Amsterdam 1997) (p.519)

En menige onvriendelijke blik gleed over dat groepje, en menige kwaadaardige grijns aan het adres der kernegezonde, grog- en bierlievende verlofgangers, die 'wegens ziekte' pierewaaiden in Den Haag, met behoorlijke verlofstraktementen, waarvoor ze niets hoefden te doen, – twee omstandigheden, die de Haagse ambtenaarswereld haast deden stikken van woede en spijt. – Men moest hun niet vertellen, dat die mensen doodziek Indië hadden verlaten, en door de zeereis reeds voor het grootste deel herstelden, zodat ze na een kort verblijf in Europa geheel beter waren; men moest hen er niet op wijzen, dat vele van die mensen in afgelegen oorden jaren achtereen een droefgeestig, eenzellig bestaan hadden moeten leiden, haast afgesloten van alle Europese omgang, – want zij geloofden het toch niet; ze hoorden het aan, schouderophalend en met een: 'nu, ja,' maar voor de rest bleven zij erbij, dat het meer dan ergerlijk was, om, als zij in 't Lange Voorhout uit hun bureauvensters zaten

te kijken, zulke verlofgangers in datzelfde Voorhout te zien wandelen.

Dicht bij Des Indes, aan het hoofd van het lange schelpenpad van het Lange Voorhout, ligt het voormalig Paleis Lange Voorhout, sinds 1992 een museum **K**. Het werd gebouwd van 1760-1764. Vanaf 1845 werd het de winterresidentie van Koningin Emma.

F. Springer in NRC Handelsblad, 17 maart 1990:

Bij het aanblik van het nu lege paleis Lange Voorhout altijd de herinnering aan die frisse dag in mei '80 toen de nieuwe koningin mij beëdigde als ambassadeur. Door een logistieke kortsluiting kwam er geen auto om ons op te halen. J. en ik dus op het laatste moment in roestig volkswagen, bestuurd door onze zoon, naar het Voorhout geseesd. (...) Reden drie minuten voor afgesproken tijd langs paleis, zagen tot onze schrik de erewacht aangetreden en groepjes toeristen met camera's, die daar niet voor ons stonden, maar om een glimp van de kersverse vorstin op te vangen. Beter dus even doorgereden en om de hoek, in de Denneweg, zo onopvallend mogelijk, jaspanden over de buik, over de voorbank naar buiten klimmen en met opgeruimde glimlach tussen de haagjes nieuwsgierigen vanuit het niets op de paleisdeur afstappen.

We passeren Museum Het Paleis, Des Indes in de rug, en lopen richting **Tournooiveld**. Daar aangekomen zien we rechts het water schit-

teren van de **Hofvijver**. Op de dichtstbijzijnde hoek, aan de Korte Vijverberg, ligt het Haags Historisch Museum **L**, dat tijdens de Tong Tong Fair zgn. 'leunstoelwandelingen' organiseert door Indisch Den Haag. Voor onze route slaan we echter linksaf. Aan de overkant ligt de Koninklijke Schouwburg **M**. Diverse stukken met Indische thema's zijn hier in première gegaan, zoals *Soekarno* (1995) van **Jan Blokker**, *Oude mensen* (1999) van **Willem Jan Otten** en *Attima* (1904, première in 2008) van **Constant van de Wall**.

We laten de Schouwburg aan onze rechterzijde en lopen door richting **Malieveld**. Bij de stoplichten kunnen we rechtsaf slaan en langs de Koninklijke Academie naar de **Herengracht** lopen. Op de hoek is Boekhandel van Stockum **N** gevestigd, bekend van de Tong Tong Fair. Tijdens de twaalf dagen van de Tong Tong Fair kunnen we de extra grote Indische collectie van Van Stockum bewonderen op de Grand Pasar, het grote beursgedeelte van het evenement. Dagelijks zijn er ook Indische auteurs aanwezig om hun boeken voor u te signeren.

Sinds begin 20e eeuw is het Malieveld in gebruik voor kermissen, circussen, demonstraties en bijzondere manifestaties. De Pasar Malam Besar (nu Tong Tong Fair) vindt hier plaats sinds 1988, de 30e editie.

Jill Stolk in *De zwijgende vader* (1992):

Ik raak geïnteresseerd in wat al die mensen die elkaar ontmoeten elkaar te zeggen hebben. Ik wil weten wat voor gezichten ze trekken als ze elkaar na jaren weer terugzien. Na tien, twintig, dertig jaar. Mensen die elkaar voor het laatst in Indië gezien hebben komen elkaar in deze gecreëerde tropentuin midden in Den Haag tegen. Vroeger snapte ik dat niet. Ik snapte niet hoe zo'n tuin kon bestaan in een stad die ik als uiterst Hollands ervaren heb. Besneeuwde duinen, bevroren zee. Strandleven op Scheveningen en Kijkduin. De lange, lange Laan van Meerdervoort waarover we van het zwembad naar school fietsten. Huizen, tuinen, straten, huizen, parken. En daarin gekwakt door een of andere hand, de Pasar Malam, waar mensen die niet in het sneeuw- en strandlandschap thuis hoorden, wel en niet, wel vanwege de Nederlandse voorouders en niet door de Indonesische voorouders, opeens bij bosjes bij elkaar scholen. Ik kon deze sprong met mijn gedachten niet maken. Nu iets beter, omdat ik hier sta en naar de mensen en gezichten kijk...

Voor het Malieveld was de lokatie van de Pasar Malam Besar lange tijd de Houtrusthallen op de grens van het Statenkwartier en de Vogelwijk. De eerste vier edities werden echter georganiseerd in een lokatie náást het Malieveld, waar nu het Provinciehuis staat aan de Zuid-Hollandlaan, 'de Haagse Dierentuin'.

In 1863 werd een echte dierentuin opgericht: in een parkachtige tuin stonden diverse kooien met exotische dieren, waaronder olifanten en beren. Ook stonden er grote plantenkassen, en diverse gebouwen voor concerten, buffetten en andere bijeenkomsten. Het grootste deel werd afgebroken tijdens de Duitse bezetting. De Grote Zaal is behouden gebleven. In die zaal werden na de oorlog o.a. jazzconcerten gegeven, en in 1959 vond daar de eerste 'Pasar Malam Tong Tong' plaats.

Yvonne Keuls in *Utrechts Nieuwsblad*, 30 december 1989:

Ik gun mezelf een 'scharreldag' (...) Ik ga tram in, tram uit. Bus in, bus uit. Ik zie wel waar ik terecht kom en met wie ik aan de klets raak. Ik bemoei me met van alles en lok commentaar uit. Koop bij Synthese een boek (ga eerst een half uur zitten lezen in de erker). Drink koffie in de Denneweg. Eet poffertjes op het Malieveld. Zit met een mevrouw duiven te voeren op een bankje op de Vijverberg. Zit met een andere mevrouw op het bankje op het Binnenhof te kijken naar een demonstratie. (...) Een half uur later help ik mevrouw numero drie op Plein 1813 met het zoeken naar haar kat. Ik loop nog wat rond over het Voorhout tussen de paarse krokusjes en koop in het bloemenstalletje op de Mauritskade (vlak bij Couperus' geboortehuis) witte tulpen voor mezelf. Als ik thuis ben, krul ik me tevreden op in een stoel. Dat was het dan vandaag. Ik heb iedereen weer gezien. En alles stond er nog.

© Stichting Tong Tong, 2011

editie mei 2013

ontwerp: Monique Kreefft (Locomotiv/Rotterdam)

Deze tekst is gebaseerd op drie wandelingen die historicus Esther Tak voor Stichting Tong Tong samenstelde door diverse Haagse wijken en in 2005 en 2006 persoonlijk leidde voor Sobats (donateurs van de stichting). Aanleiding was de tentoonstelling Haags-Indische letterproductie; *Een bescheiden panorama* (2005) van Stichting Tong Tong, mogelijk gemaakt door de Gemeente Den Haag.

Stichting Tong Tong

Bezuidenhoutseweg 331

2594 AR Den Haag

info@tongtong.nl

www.tongtong.nl